

ТУРИСТИЧНІ КЛАСТЕРИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізований процес формування та функціонування туристичних кластерів в Україні. Автором статті обґрунтовано систему кваліфікаційних показників, які варто використовувати при оцінці перспективності створення туристичного кластеру в певній дестинації.

In the article the process of forming and functioning of tourist clusters is analyzed in Ukraine. The author of the article grounded the system of qualifying indexes that needs to be used for the estimation of perspective of creation of tourist cluster in certain destination.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кластерний підхід перетворився в останні роки у ключовий інструмент туристичної політики провідних європейських держав. Однак його практичне застосування для формування ефективного локального підприємницького середовища, створення туристичної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій ще недостатньо вивчені та оцінені вітчизняною практикою.

Наявна економічна література з проблем туристичних кластерів має низку недоліків, здатних вплинути на вироблення кластерної туристичної політики. До таких недоліків слід віднести, наприклад, відсутність точного визначення кластерів, а також відсутність їх географічно точно визначених кордонів. При дослідженні туристичних кластерів та розробці кластерної туристичної політики використовуються різні дефініції. Недостатньо чітка концепція кластерів може ускладнювати міжкраїновий та внутрішньосистемний порівняльний аналіз конкретних кластерних утворень між собою.

Частина експертів та дослідників недооцінюють значення прив'язаних до конкретного місця, локальних соціально-культурних факторів у формуванні та розвитку туристичних кластерів. Багато факторів, покладених в основу зростання кластерів, мають специфічно місцевий, локальний характер. Ігнорування цього факту може призвести до недооцінки можливостей формування нових кластерних структур, особливо у менш розвинутих регіонах. Тому надзвичайно важливим є порівняльний аналіз розвитку туристичних кластерів, теоретичних і практичних передумов кластеризації туристичної галузі в межах конкретних територій. Крім того, існує нагальна потреба критичного осмислювання практики державного регулювання розвитку туристичних кластерів, а також можливих ефективних інструментів такого регулювання у різних умовах.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Кластерні моделі економічного розвитку стали об'єктами аналізу низки українських і російських вчених: С. І. Соколенка [1, с.100–116], Я. Б. Олійника [2, с.45–49], В. М. Осипова, В. І. Захарченка, М. В. Слипечука та інших. Проблема кластеризації туристичного бізнесу є цікавою як зарубіжним, так і вітчизняним науковцям. Особливо слід відзначити праці К. А. Андрющенка, М. П. Войнаренка, Л. І. Гонтаржевської, І. М. Дишлового, В. Ф. Кифяка, С. Н. Соколова, О. О. Терехуха, Н. В. Чорненької, І. Ю. Швець. Так, останньою запропоновано концепцію створення туристичних кластерів, в основу якої покладено використання економічного, організаційного і правового механізмів [3, с.65–73]. Л. І. Гонтаржевська, В. Ф. Кифяк, О. О. Терехух підкреслюють необхідність застосування системного підходу до управління туристичним кластером [4, с.265–271]. Науковці О. Крайник, М. Біль довели соціальне значення створення регіональних туристичних кластерів [5], а І. М. Дишловий проаналізував результати функціонування регіональних рекреаційно-туристичних кластерів [6, с.69–76].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій зі створення та управління туристичними кластерами, проблема удосконалення їхнього функціонування залишається відкритою, оскільки особливості розвитку туризму в кожному регіоні потребують розробки і впровадження відповідних механізмів впливу на діяльність кластерних об'єднань. Частковому вирішенню цієї проблеми присвячене дослідження, викладене у статті.

Постановка завдання. З огляду на зростання кількості кластерів в туристичній сфері діяльності, виникла проблема пошуку особливостей функціонування кластерних об'єднань в туризмі, під якими треба розуміти географічно сконцентровану в межах регіону групу підприємницьких структур й організацій, пов'язаних прямо чи опосередковано з обслуговуванням туристів, що спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову, рекламно-інформаційну, наукову діяльність, але конкурують між собою.

Метою наукового дослідження, викладеного в даній статті, є розробка системи кваліфікаційних показників оцінки перспективності створення туристичного кластера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спрямованість економіки України на кластеризацію підтверджується Державною цільовою економічною програмою «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008–2012 роки», метою якої є забезпечення «підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ефективне використання вітчизняного науково-технологічного потенціалу» [7, с.1], та проектом розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», в якому передбачається «визначення загальних засад створення та розвитку кластерів для забезпечення високих темпів економічного зростання та диверсифікації економіки» [8].

Аналіз показує, що кластеризація туристичної сфери діяльності, як перспективного напрямку економіки України, відбувається повільними темпами, хоча спостерігається позитивна її динаміка. Найбільш успішними прикладами стали: кластер зеленого туризму «Оберіг», туристичний кластер «Кам'янець», кластер «ЕКОТУР», туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», Славутицька міська громадська організація «Туристичний кластер – Славутич», «Туристичний кластер «Південне туристичне кільце» [9]. З'являються ініціативи створення кластерів й в інших областях України.

Слід відмітити, що ефект кластеру створюється завдяки синергетичному ефекту. Синергетичний ефект забезпечує зростання ефективності діяльності в результаті інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему за рахунок створення системного ефекту. Синергізм означає перевищення сукупним результатом суми факторів, що його складають.

Синергетичний ефект надає можливість вирішити проблеми взаємозв'язку між різними видами діяльності одного чи декількох суб'єктів господарювання, щоб досягти більш високих результатів, ніж в разі автономних дій за кожним видом діяльності кожного підприємства, яке функціонує у визначеній групі підприємств. Оптимізація внаслідок взаємодії всіх видів діяльності на підвалинах синергетичного ефекту носить стратегічний характер, бо надає переваги в порівнянні з іншими суб'єктами господарювання.

Дія синергетичного ефекту спрямована на якісну зміну всієї системи, а також структури та механізмів взаємодії її елементів. Внаслідок цих змін відбувається зростання кількісних та якісних показників функціонування.

Функціонування туристичних кластерів в міжнародній практиці спрямоване на досягнення конкурентних переваг всієї організації завдяки ефекту синергізму, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності та отримання економічної і соціальної ефективності кожного з її членів. Проте така ефективність діяльності не притаманна більшості українських туристичних кластерів, внесок яких залишається несуттєвим в соціально-економічний розвиток регіонів, а тому ці об'єднання потребують реальної участі кожного члена, їхньої ініціативності, інновацій, інформаційного забезпечення, інтеграції для активізації сталого розвитку туризму на всіх рівнях.

Відзначимо, що ефективність туристичного кластера залежить насамперед від соціальних чинників, тобто від партнерських взаємин між його учасниками, що пропонують для реалізації, перш за все, інформацію, а потім надання послуг з використанням цієї інформації. Тому достовірність, актуальність, доступність інформації потребує довіри і поваги у взаємовідносинах при створенні й функціонуванні туристичного кластерного об'єднання, оскільки комплексність інформаційних потоків дозволяє синхронізувати всі етапи створення туристичного продукту та надання відповідного сервісу.

Як показує практика, кластери туристичної сфери діяльності об'єднують сукупність галузей, що формують туристичний продукт і сприяють підвищенню його конкурентоспроможності. Це вимагає постійного дослідження внутрішнього середовища кожного підприємства – члена кластера, а також оновлення його меж у зв'язку з появою нових підприємств і галузей, зі зміною умов функціонування ринку, державного регулювання, міжнародної ситуації – тобто тих чинників, що здійснюють зовнішній опосередкований вплив на туристичну сферу діяльності.

Найбільш пріоритетними при створенні туристичного кластера є території, на яких туристична діяльність ведеться найактивніше. У цілому, однією з особливостей кластерів у туристичному бізнесі України стала зосередженість їхнього розташування в західних та центральних регіонах країни. Зокрема, Львівська область, на рівні з АР Крим та містом Києвом, позиціонується як туристичний регіон, привабливий для іноземних та внутрішніх туристів через давню історію, природні ресурси, унікальну культуру і побут та близькість до європейського кордону. Тому, в 2010 році було ініційовано розробку «Спільної стратегії розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воєводства) на період до 2015 року», де передбачено створення транскордонного туристичного кластеру через визначення туристсько-рекреаційної діяльності однією з основних пріоритетів його розвитку.

В той же час, східні області також бажають привернути увагу туристів до себе і отримати імідж туристичної території. Так, наприклад, Донецька область, не зважаючи на наявність унікальних природних ресурсів – Азовського моря, крейдових гір у м. Святогорськ, соляних шахт та двох національних парків, асоціюється з промисловістю, машинобудуванням та вугледобуванням і позиціонується як промисловий центр України, хоча всі умови для розвитку туризму на основі створення високоякісного туристичного кластера під назвою «Святі гори» є. На визначеній території сконцентровано 129 пам'яток археології, 73 пам'ятки історії, а географічне розташування та унікальна флора надали можливість створення оптимальних кліматичних умов не тільки для відпочинку, але й для лікування. Для туристів працює близько 135 санаторно-курортних і 20 дитячих оздоровчих закладів, що складає майже 5% усіх санаторно-курортних закладів країни та майже 40% таких закладів в Донецькій області.

Таким чином, однією з особливостей функціонування туристичного кластера є концентрація його підприємств і суб'єктів підприємництва в рамках однієї дестинації, що дозволяє забезпечити високу конкурентоспроможність сектору виробництва туристичних послуг та його найближчому оточенню: споживачам, конкурентам, постачальникам. Таким чином, туристичний кластер формується на певній території, яка є цікавою для туристів, тобто має певні унікальні туристичні ресурси: природні, історичні, культурні, розважальні, а також розвинену інфраструктуру, що забезпечить потреби туриста в розміщенні, харчуванні, транспортуванні та розвагах.

Наступною особливістю діяльності туристичного кластера є провідна роль туристичного оператора, навколо якого повинні концентруватися туристичні агенції, заклади розміщення та оздоровлення туристів, підприємства харчування та перевезення туристів, заклади організації дозвілля та індустрії розваг, фінансові та страхові установи, органи державної влади тощо. Таке місце туристичного оператора підтверджується залежністю ефективності функціонування кластера від сформованого туристичного продукту та туристичного маршруту, обраного туристом, оскільки всі їхні складові пов'язують об'єкти,

які перетворюються з конкуруючих у взаємодіючі для якісного надання туристичного сервісу, що потребує туристоцентристського підходу до задоволення попиту. Отже, туристичний потік є одним з основних показників ефективності туристичного кластера, а його зростання – підґрунтям успішної діяльності утворення. В той же час, інтенсивність туристичного потоку на пряму залежить від атрактивності дестинації, яка проявляється не тільки в природних, культурних, історичних об'єктах, а й в розвитку матеріально-технічної бази (транспорту, комунікацій, закладів розміщення), маркетингових підходів, кваліфікованого персоналу тощо.

Аналіз практики роботи туристичних кластерів в Україні засвідчив їхню спеціалізацію на просуванні одного виду туризму з комбінованими та диференційованими маршрутами. Особлива увага надається сільському зеленому туризму як одному із способів диверсифікації джерел прибутків сільського населення, як компоненту комплексного розвитку сільських територій та сільської інфраструктури, а також як одному з факторів стратегії подолання бідності в сільській місцевості.

В Карпатському регіоні, що охоплює Івано-Франківську, Закарпатську, Львівську та Чернівецьку області, при наданні послуг сільського зеленого туризму популярними стали природознавчий, кінний, історико-етнографічний туризм, фольклоризм, рафтинг, велотуризм. Південь України серед своїх цікавинок, окрім моря і гір, пропонує ознайомлення з побутом, пам'ятками культури та історії кримських татар, болгар, німців, греків. Особливостями Поділля стали природні та архітектурно-історичні пам'ятки. Серед головних центрів Центрального та Східного регіонів в розвитку сільського зеленого туризму виділяються: батьківщина Т. Г. Шевченка м. Корсунь-Шевченківський, Миргород, Великі Сорочинці, Диканька – місця, пов'язані з М. В. Гоголем, а також столиця українського гончарства – село Опишня, недалеко від якого можливо побачити найбільше в Європі скіфське городище.

Слід зауважити: створення кластера, що спеціалізується на одному виді туризму, є недоцільним, оскільки задоволення забаганок туриста вимагає комплексу підготовлених та заздалегідь організованих заходів, що по своїй суті є окремими послугами певних видів туризму, але носять вторинний характер при формуванні туру. Проте кластерів для організації ділового, спортивного, подієвого та інших видів туризму поки що в Україні не створено.

А втім, при організації туристичного кластерного об'єднання в межах окремої дестинації необхідно вивчити попит і виявити потреби у турпродуктах різних категорій споживачів. І у зв'язку з цим має відбутися узгодження загальних цілей усіх учасників туристичного кластера, спрямоване на: сталий розвиток туризму на основі організації ефективного міжгалузевого співробітництва, створення єдиної інформаційної системи, раціональне використання природно-рекреаційних, науково-технологічних, інтелектуальних, земельних та культурних ресурсів дестинації. Отже, кластеризація туристичної сфери діяльності є інноваційним механізмом використання всіх видів ресурсів та об'єднання зусиль для розв'язання соціально-економічних проблем регіону.

Одним із очікуваних результатів діяльності туристичного кластера є поліпшення інвестиційної привабливості регіонів та забезпечення зростання залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в матеріально-технічну базу туризму й інтелектуальний розвиток його людського капіталу, що потребує постійної фінансової підтримки розвитку стратегічного потенціалу кожного члена об'єднання. Зрозуміло, що ефективність вкладених інвестицій буде вищою при повному задоволенні потреб туристів у подорожі, тобто при підвищенні якості туристичного продукту до максимального рівня у стратегічній перспективі, що потребує розробки стратегій кожного учасника кластера та альтернативних стратегій функціонування кластерного об'єднання при безпосередній участі органів державної влади й наукових установ.

Таким чином, при організації туристичного кластера та розробці стратегії його діяльності необхідно враховувати окремі показники розвитку туризму в дестинації, тобто

якісні дані привабливості території для туристів.

Враховуючи проведений аналіз, автором статті розроблено систему кваліфікаційних показників, які варто використовувати при оцінці перспективності створення туристичного кластеру в певній дестинації (табл. 1).

Наведені у табл. 1 показники характеризують стан туристсько-рекреаційної діяльності в масштабах певної туристичної дестинації, що повинна стати основою формування туристичного кластера там, де спостерігається стійка тенденція розвитку туристичної галузі.

Отже, кластерне об'єднання є інноваційною організацією, а розвиток туристичних інновацій в регіонах має багато передумов. В Україні існують численні приклади туристичних кластерів, проте їхня дієвість та ефективність залишається спірною через зосередженість на одному виді туризму, декларативність діяльності та ігнорування споживчого попиту на окремі туристичні послуги.

В той же час, інноваційний розвиток, який відбувається при кластерному об'єднанні, має бути інтегрованим, а діяльність членів туристичного кластера узгодженою і спрямованою на створення унікального бренду та комплексу послуг, що надаватимуться туристам як особливі.

Використання кваліфікаційних показників на етапі планування створення туристичного кластеру дозволить від описового характеру його привабливості перейти до економічного обґрунтування, що дозволить залучити більшу кількість членів всього циклу надання туристичних послуг, а це дозволить проводити маркетингові дослідження потенціальних та реальних споживачів туристичних послуг і розробляти та застосовувати більш активну та агресивну компанії з їхнього просування.

Таблиця 1

Перелік кваліфікаційних показників оцінки перспективності створення туристичного кластера (пропозиція автора статті)

№ з/п	Показник
1	Динаміка кількості туристів за п'ять років.
2	Частка податкових зборів від туристичної діяльності.
3	Середній період проживання туриста на території дестинації.
4	Кількість осіб, що пройшли лікування та/або оздоровлення в дестинації.
5	Рівень забезпеченості туристсько-рекреаційними ресурсами дестинації: – природні заповідні (охоронювані) території; – пам'ятки історії та архітектури; – музеї та інші заклади культури; – лікувально-оздоровчі заклади; – природні ресурси; – розважальна інфраструктура.
6	Частка зайнятих у туризмі.
7	Кількість місць розміщення.
8	Частка навчальних закладів, що готує професійні кадри для туризму.
9	Динаміка надходжень до бюджету з регіону (дестинації).
10	Кількість підприємств, що займається туристичною діяльністю.
11	Розвиненість інфраструктури транспортування й комунікацій.
12	Рівень атрактивності туристичних ресурсів.
13	Частка прибутку в доході кластера.
14	Рівень витрат на утримання кластера.
15	Інтенсивність туристичного потоку.
16	Коефіцієнт сезонності.

До типових проблем, які можуть виникнути на шляху створення туристичного кластера в Україні, можна віднести п'ять: нерозвиненість інфраструктури і транспорту (що є проблемою більшості вітчизняних регіонів); низький рівень економічного розвитку сільських територій; брак туристських кадрів; тривалий період формування кластера. Вирішення цих проблем у рамках кожного кластера буде сприяти створенню сучасного конкурентоспроможного туристського комплексу.

Таким чином, туристичне кластерне об'єднання дозволить досягти ефективної взаємодії всіх його учасників на основі інтеграції їхньої діяльності й забезпечить отримання синергетичного ефекту, формами прояву якого є зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності учасників кластеру, а також зростання привабливості туристичної дестинації.

Висновки і перспективи подальших розробок. Виходячи з вищевикладених міркувань, можна зробити висновок, що кожне туристичне підприємство при входженні в кластер може суттєво розширити свої можливості, якщо буде діяти спільно із іншими учасниками цього ж кластеру, які, в свою чергу, можуть збагатити це підприємство за рахунок використання їх можливостей. Такі спільні дії надають можливість отримати додаткові конкурентні переваги та добре місце на відповідному ринку чи його вагомому сегменті, поліпшити результати функціонування і розвитку всіх учасників кластера, а також підсилити їх стратегічні перспективи.

Перспективи подальших наукових розробок полягатимуть у створенні інтегральної концепції кластеризації сфери туризму і гостинності України, яка б об'єднувала всі існуючі теоретичні розробки цього питання та практичний досвід функціонування регіональних туристичних кластерів.

Список використаної літератури

1. Соколенко С. І. Розвиток економіки регіонів на основі інноваційних кластерів / С. І. Соколенко // Інвестиційно-інноваційний розвиток економіки регіону: Мат. IV з'їзду Співки екон. України та Міжн. наук.-практ. конф. під заг. ред. В. В. Оскольського. – К.: Навчальна книга – Богдан, 2010. – С. 100–116.
2. Географія світового господарства (з основами економіки): [навч. посіб.] / Я. Б. Олійник та ін.; за ред. Я. Б. Олійника, І. Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.
3. Швець І. Ю. Пространственно-региональная кластеризация туристического комплекса / И. Ю. Швець // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 65–73.
4. Терехух А. А. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону / А. А. Терехух, Н. Б. Бандура // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12 – С. 265–271.
5. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект / О. Крайник, М. Біль // Науковий вісник «Демократичне врядування»: електронне фахове видання. – 2009. – Вип. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_4/zmist.html.
6. Дишловий І. М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання / І. М. Дишловий // Економіка і управління. – 2010. – № 6. – С. 69–76.
7. Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 роки» № 381-р від 6.06.2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=381-2007-%F0>.
8. Проект концепції створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
9. Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму 18.11.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.lviv.ua/analytics/123.htm>.

Прийнято до друку 24.04.2012